

Justyna Osiecka-Chojnacka*

Spółeczne opinie o starości a wdrażanie idei aktywnego starzenia się

Outcomes of a opinion survey on ageing in the light of an Active Ageing programme: The aim of the paper is to present the opinions of Poles on ageing and senior citizens. The main focus is placed on the question of Poles' attitude towards active ageing, i.e an idea to encourage older people to stay involved as citizens (in various areas, including employment). In order to place mentioned issues in context, the author begins with a review of psychological theories on ageing and its consequences. Next, the results of various public opinion surveys (both nationwide and conducted solely among seniors) on ageing and elderly people are discussed.

Słowa kluczowe: *starzenie się, aktywne starzenie się, postawy wobec osób starych, rola osób starych w społeczeństwie, dyskryminacja ze względu na wiek, badania opinii publicznej*

Keywords: *ageing, active ageing, attitudes towards old people, role of old people in society, age discrimination, opinion survey*

* Ekspert ds. społecznych w BAS; e-mail: justyna.osiecka@sejm.gov.pl.

Wstęp

Badania społecznych opinii na temat starości i roli osób starszych w zbiorowości mogą być elementem diagnozy sytuacji seniorów. Przekonania te są interesujące także jako jeden z czynników wpływających na jakość życia ludzi starszych, gdyż wyznaczają realnie dostępne dla nich pola aktywności i bariery niechęci czy stereotypów. To, co sądzi się o starości, może sprzyjać nie tylko marginalizacji osób starszych, ale także ich przedwczesnemu „samowykluczeniu” z życia społecznego. Między społecznymi opiniami o starości a tym, jak toczy się życie starszych pokoleń, zachodzi więc swoiste sprzężenie zwrotne: opinie kształtują w jakiejś mierze sytuację

osób starszych, a „realia starości” w danym społeczeństwie mogą zmieniać „tradycyjne” opinie i wizje starości.

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie opinii Polaków o starości, pod kątem pokazania, jakie mogą mieć znaczenie dla realizacji idei „aktywnej starości”. Chodzi o odpowiedź na pytanie, czy postawy wobec starości sprzyjają możliwie jak najdłuższej aktywności osób starszych na rynku pracy i ich udziałowi w życiu społecznym.

Główną osią działań podczas ogłoszonego w 2012 r. Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej jest podnoszenie świadomości ogółu społeczeństwa, decydentów i innych zainteresowanych stron na temat znaczenia aktywności osób starszych, a dla rządów ważnym zadaniem stała się zmiana społecznych postaw wobec starości¹. Komisja Europejska oficjalnie rozpoczęła Europejski Rok, prezentując dane Eurobarometru z raportu ze specjalnego badania „Active Ageing”². Dotyczyło ono ogólnych opinii o starości i ludziach starych, opinii o ludziach starszych w miejscu pracy, barierach w kontynuowaniu pracy, wreszcie dogodnej formie i czasie przechodzenia na emeryturę. Podjęto problem działalności ludzi starych jako wolontariuszy i funkcjonowaniu przyjaznego dla ludzi starych środowiska. W sondażu pytano respondentów o cechy czy sytuację ludzi w wieku 55 lat i więcej, czyli także tych w wieku okołiemerytalnym, pozostających na rynku pracy. Dane z sondażu Eurobarometru będą źródłem informacji o opiniach dorosłych Polaków, a zarazem pozwolą przedstawić je na tle odpowiedzi udzielonych w innych krajach. Uzupełniono je o wyniki różnych badań: od przeprowadzanych na ogólnopolskich próbach sondaży CBOS, przez badania opinii osób w wieku 70–89 lat Pol-Senior czy badania opinii osób w wieku okołiemerytalnym.

Idea aktywnego starzenia w świetle teorii starzenia się

W dorobku psychologii i gerontologii społecznej są różne teorie i koncepcje opisujące proces starzenia się i adaptację do życiowych zmian, jakie niesie starość. Prezentują one niekiedy przeciwstawne wizje, akcentują

¹ Por. „Krajowy plan działań na rzecz Europejskiego Roku Aktywności Osób Starszych i Solidarności Międzypokoleniowej 2012”. W dokumencie tym czytamy m.in, że: *priorytetowo należy traktować działania mające na celu zmianę postaw wobec tej grupy społecznej.*

² Por. *Active Ageing. Report*, Special Eurobarometer 378, European Commission, January 2012. Badanie przeprowadzono na zlecenie Dyrekcji Generalnej do spraw Zatrudnienia, Spraw i Społecznych i Włączenia jesienią 2011 r. w 27 państwach UE oraz spoza Unii i objęło ono 31 280 respondentów w wieku 15 i więcej.

różne aspekty zmian związanych ze starzeniem się. J. Halik zwraca uwagę, że teorie te: *powinny być raczej traktowane jako koncepcje wzajemnie uzupełniające się w stosunku do siebie niż konkurencyjne. Można przypuszczać, że możliwości wykorzystania poszczególnych teorii bywają różne w zależności od kontekstu kulturowego*³. Według P. Szukalskiego: *zaletą jednoczesnej prezentacji kilku konstruktów intelektualnych jest umożliwienie pełniejszego wglądu w przyczyny prowadzące do pojawiania się dezaktywacji zawodowej wśród seniorów*⁴. Niewątpliwie zestawienie tych teorii i koncepcji może być przydatne do pokazania złożoności zadania, jakim jest kształtowanie postaw wobec starości lub postaw ludzi w starości. Poniżej zaprezentowano najczęściej wymieniane⁵.

- Teoria wyłączenia zakłada, że stopniowe wycofywanie się wraz z wiekiem z dotychczas pełnionych ról i osłabianie więzi emocjonalnych ze światem zewnętrznym jest wynikiem słabnięcia sił życiowych. Proces wycofywania się osób starszych jest funkcjonalny zarówno dla społeczeństwa, jak i jednostki, choć inicjują go osoby starsze, to jest wspierany i nasilany przez konwencje społeczne.
- Teoria aktywności zakłada, że ludzie postrzegają samych siebie przez pryzmat pełnionych ról społecznych. Wraz z procesem starzenia się role ulegają zmianom, jednak chcąc utrzymać pozytywny obraz samego siebie, osoba starsza powinna po utracie jednych ról angażować się w inne. Warunkiem udanej starości jest więc możliwość długotrwałej realizacji przez ludzi starszych wszelkich form aktywności. Zaprzestanie aktywności zawodowej powinno być uzupełnione zajęciami zastępczymi. Badacze pokazujący zasadność tej teorii jednocześnie przyznają, że w swych badaniach odwołują się do przykładów osób w relatywnie dobrym zdrowiu. Poza zasięgiem tej teorii znajdują się problemy starzenia się osób, które we wcześniejszych fazach życia nie były aktywne lub które nie mogą być aktywne z przyczyn fizycznych lub psychicznych.

³ *Idem, Starzenie się społeczeństw jako proces demograficzny i społeczny* [w:] *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*, J. Halik (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002, s. 20.

⁴ *Idem, Plany zawodowe i przewidywania odnośnie do wieku przechodzenia na emeryturę* [w:] *Przygotowanie do starości. Polacy wobec starzenia się*, P. Szukalski (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009, s. 200.

⁵ Zestawienie ujęć teoretycznych na podstawie: P. Szukalski, *Plany zawodowe*, *op. cit.*, s. 198–200; J. Halik, *Starzenie się społeczeństw*, *op. cit.*, s. 17–20 oraz R.D. Hill, *Pozytywne starzenie się. Młodzi duchem w jesieni życia*, Lurum, Warszawa 2010, s. 65–87.

- Teoria kontynuacji – w myśl której jednostka, przechodząc przez życie, rozwija stałe normy i obyczaje, buduje swoją osobowość i, wchodząc w starość, zachowuje swoje zdolności adaptacyjne. Ludzie wchodzą w okres starości z przygotowaniem zdobytym w poprzednich fazach życia. Jej założeniem jest, że generalnie możliwości adaptacyjne człowieka są bardzo duże i kolejne etapy oznaczają adaptację dokonywaną jednak na swój własny sposób.
- Teoria wymiany zakłada, że wraz z osiąganym wiekiem zmniejsza się wartość różnych posiadanych zasobów jednostki, od zdrowotnych po materialne. To w relacjach społecznych z innymi osobami ogranicza możliwości wymiany i w rezultacie powoduje spadek uczestnictwa w życiu społecznym i powolne wycofanie się z interakcji. Lęk przed „nieekwiwalentnością wymiany”, czyli np. oczekiwaniem pomocy przy wykonywaniu obowiązków zawodowych może stymulować rezygnację z działania. Jak podkreśla P. Szukalski w myśl tej koncepcji: *wycofywanie się z rynku pracy oceniane być powinno jako naturalna konsekwencja samouświadomienia sobie dochodzenia do wieku niskiej wartości/produktywności*⁶.
- Teoria selektywności, optymalizacji i kompensacji zakłada, że dobre starzenie wymaga dokonania przez jednostkę wyboru czynności, na które poświęca energię i czas (selekcja), rozwoju nowych umiejętności, które pozwolą na efektywne działanie w nowych warunkach, np. trening pamięci (optymalizacja), oraz świadomego wysiłku na rzecz zmniejszenia ograniczeń także z wykorzystaniem urządzeń i innych udogodnień (kompensacja).

Koncepcja aktywnej starości dobrze wpisuje się tylko w niektóre z opisanych koncepcji. Trzeba też zwrócić uwagę, że w teoriach starzenia się ważną rolę odgrywa wybór przez jednostkę priorytetów i rezygnacja z części ról czy działań, natomiast koncepcja aktywnego starzenia się odnosi się do wielu obszarów aktywności: zawodowego, rodzinnego i społecznego. Jednocześnie zagadnienie podejmowania w starszym wieku nowych wyzwań jest ściśle związane z bardzo indywidualną, mającą wymiar psychologiczny, postawą wobec życia i starości. Wyróżnia się pięć typów postaw, jakie mogą przyjmować ludzie wobec starzenia się⁷.

⁶ *Idem, Plany zawodowe, op. cit.*, s. 199.

⁷ D. Bromley, *Psychologia starzenia się*, tłum. Z. Zakrzewska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1969, cyt. [za:] B. Ziębińska, *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*, praca doktorska napisana

- 1) Postawa konstruktywna cechuje się: pogodzeniem ze starością i ewentualną śmiercią; zadowoleniem z siebie i z kontaktów z innymi; wewnętrznym zintegrowaniem oraz optymizmem.
- 2) Postawa zależności cechuje się: biernością; zależnością od innych ludzi; odejściem z pracy zawodowej; poczucie bezpieczeństwa zapewnić ma dom rodzinny.
- 3) Postawa obronna cechuje się: samowystarczalnością i odrzucaniem pomocy innych; pesymistycznym patrzeniem na starość, które zostaje zamaskowane wzmożoną aktywnością.
- 4) Postawa wrogości wobec otoczenia cechuje się: agresywnością i podejrzliwością wobec innych; niemożnością akceptacji własnej starości i nadchodzącej śmierci; zazdrością oraz wrogością wobec młodych ludzi; izolowaniem się od otoczenia; samowystarczalnością i aktywnością (najczęściej zawodową).
- 5) Postawa wrogości skierowana na samego siebie cechuje się: pasywnością pesymistycznym pogodzeniem się ze starością; traktowaniem śmierci jako wyzwolenia, brakiem zadowolenia z życia.

Koncepcja pozytywnego starzenia się w ujęciu psychologicznym wywodzi się z nurtu psychologii pozytywnej, który zakłada, że człowiek dysponuje siłami i zasobami pozwalającymi mu radzić sobie z problemami i ograniczeniami, jakie napotyka. Według M. Seligmmana te siły to: *odwaga, nastawienie na przyszłość, optymizm, zdolności interpersonalne, wiara, etyka pracy, nadzieja, uczciwość, zdolność zaangażowania się i wnikliwość*⁸. Termin „pozytywne starzenie się” opisuje człowieka wykorzystującego dostępne zasoby w procesie starzenia, co sprawia, że niekiedy starzenie się może się stać dla jednostki wartościowym, budującym doświadczeniem.

Promując w zbiorowości określone postawy wobec starości lub ich zmianę, należy mieć na uwadze to, jakimi zasobami (zdrowotnymi, materialnymi, psychicznymi) dysponują starzejące się jednostki i jakie są ich doświadczenia życiowe, wcześniejsze życiowe postawy, role społeczne, także egzystencjalne obawy. Modele starzenia się, które mają prowadzić do pozytywnego starzenia się, odnoszą się do całego życia. Warunkiem aktywnej starości jest np. według P. Szukalskiego mniej lub bardziej świadome przygotowanie do niej, polegające na kultywowaniu w życiu orientacji na przyszłość i co za tym gotowość do odkładania gratyfikacji za swoje obecne działania przez

---

pod kierunkiem prof. zw. dr hab. J. Sztumskiego, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Nauk Społecznych, 2007.

⁸ [Za:] R.D. Hill, *Pozytywne starzenie się, op. cit.*, s. 42.

wiele lat, świadomość konsekwencji podejmowanych starań, racjonalność wyboru (choć nie musi być to racjonalność ekonomiczna)⁹. W takim ujęciu postawa życiowa prezentowana w starości kształtuje się w dużej mierze na wcześniejszych etapach życia, a starzenie się jest procesem przebiegającym w społeczności w sposób silnie zróżnicowany. W polityce społecznej błędem jest traktowanie osób starszych jako grupy jednolitej pod względem potrzeb i możliwości i dlatego podejmowane działania wymagają elastyczności.

Opinie społeczne o starości i aktywności w starszym wieku

Opinie o tym, w jakim wieku rozpoczyna się starość

Starość ma zarówno wymiar biologiczny, jak i społeczny. Jest określana jako zjawisko kulturowe ufundowane na podłożu biologicznym, związanym z osłabieniem sił jednostki. Nie ma żadnego obiektywnego czy przyrodniczego progu starości¹⁰. Granica wieku, po której zaczyna się starość jednostki, jest też różnie określana w zależności od kontekstu społecznego i kulturowego, środowiska społecznego. Co więcej, podkreśla się, że społecznie wyznaczana granica starości, poza którą jest się już „za starym” na określone działania, może dotyczyć tylko wybranego obszaru życia społecznego i jest inna w przypadku rynku pracy i inna w odniesieniu do ochrony zdrowia. Dla potrzeb analiz sytuacji na rynku pracy dokonuje się w statystykach podziału na osoby w wieku produkcyjnym mobilnym, tj. 18–44 lata, oraz niemobilnym – od 45. roku życia. Te ostatnie to osoby niechętnie już do zmiany miejsca pracy, doksztalcania lub przekwalifikowania się w celu zmiany stanowiska¹¹. Wprowadzenie w statystykach cezury 45 lat można kojarzyć z urzędową diagnozą początku „starości” na rynku pracy.

Zdefiniowanie starości i jej początku może być trudne ze względu na jej wydłużenie i nieporównywalność poszczególnych jej etapów. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) wprowadziła podział na wiek podeszły od 60. do 75. roku życia, starczy – od 75. do 90. roku życia i sędziwy – powyżej 90. roku życia. Badacz starości P. Baltes dzieli starość na „trzeci wiek” i „czwarty wiek”, w który jednostka wchodzi mniej więcej wtedy, kiedy

⁹ *Idem, Plany zawodowe, op. cit., s. 40.*

¹⁰ M. Sulik, *Jesień życia kobiety* [w:] *Edukacja wobec starości – tradycja i współczesność*, t. 2(33), A. Stopińska-Pająk (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009.

¹¹ B. Kłos, *Dyskryminacja ze względu na wiek osób starszych na polskim rynku pracy*, „Studia BAS. Zasada równości i zasada niedyskryminacji” 2011, nr 2(26).

zmarła już połowa jej rocznika urodzenia (takie ujęcie uwzględnia więc kontekst społeczny – długość życia w danej zbiorowości). Z badań prowadzonych w Niemczech wynika, że stereotypy dotyczące wycofania i pesymizmu w starości są w znacznej części zgodne z rzeczywistością, ale tylko wobec osób w „czwartym wieku”, które bardzo często czują się osamotnione i są o wiele mniej zadowolone z życia¹².

Społeczne opinie o tym, kiedy zaczyna się starość, zapewne odzwierciedlają w jakiejś mierze potoczne obserwacje kondycji osób starszych, a także ich aktywności. CBOS pytał Polaków o cezurę starości w roku 1999 i 2007. Okazało się, że postrzegane przez badanych granice poszczególnych etapów życia przesunęły się w czasie. W 2007 r. respondenci wyznaczali kres młodości o 6 miesięcy później (przeciętnie na 35 lat i trzy miesiące), a próg starości o 10 miesięcy później (przeciętnie na 61 lat i osiem miesięcy)¹³.

W roku 2011 w badaniu Eurobarometru Polacy proszeni o wskazanie przedziału wiekowego, w którym zaczyna się starość, średnio określili ten wiek na 62,8 lat. Można więc postawić tezę, że w ostatnich latach w Polsce zmienia się postrzeganie początku starości, jest on wyznaczany coraz później. Jednocześnie wskazywana u nas średnio cezura jest wyraźnie niższa od średniej w krajach UE-15¹⁴ (64,5 lat), ale też wyższa niż średnia liczona dla krajów UE-12¹⁵ (61,4 lat). W Europie skrajnie wysoka okazała się średnia w Holandii, gdzie wyniosła 70,4 lat, a skrajnie niska na Słowacji 57,7 lat. W sumie możemy mówić o dużych różnicach w skali kontynentu.

We współczesnych czasach kultu i dominacji młodości ludzie niechętnie określają siebie jako osoby stare i próg starości odczytywany z autoidentyfikacji jest inny niż w pytaniach ogólnych i kierowanych do całej zbiorowości. W badaniu Eurobarometru zdecydowana większość Europejczyków w wieku powyżej 55 lat (56%) nie określała się jako osoby stare, a 5% spośród nich określiło się wręcz jako osoby młode. Badania CBOS pokazały, że aż 49% osób w wieku 60–64 nadal określa siebie jako ludzi w średnim wieku, a nie jako osoby starsze, mimo że ta sama grupa wiekowa wyznaczyła 62,9 lata jako wiek, w którym kończy się wiek dojrzały a zaczyna starość¹⁶.

¹² Por. rozmowa A. Rubinowicz z P. Baltesem, *Tajemnice czwartego wieku*, „Gazeta Wyborcza” z 11 kwietnia 2001 r.

¹³ Raport CBOS BS/22/2007, *Między młodością a starością*, Warszawa, luty 2007 r.

¹⁴ Tzw. kraje starej Unii: Austria, Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Niemcy, Grecja, Irlandia, Włochy, Luksemburg, Holandia, Portugalia, Hiszpania, Szwecja, Wielka Brytania.

¹⁵ Tzw. kraje nowej Unii: Bułgaria, Czechy, Estonia, Cypr, Litwa, Łotwa, Węgry, Malta, Polska, Rumunia, Słowenia, Słowacja.

¹⁶ Raport CBOS BS/22/2007, *Między młodością a starością*, *op. cit.*

Starość w opiniach i doświadczaniu osób starszych

Starość w doświadczaniu jednostki pojawia się wraz z problemami, z których najistotniejszym jest pogorszenie stanu zdrowia i sprawności fizycznej. Potwierdzają to badania PolSenior, w których pytano o opinie osoby w wieku powyżej 70 lat¹⁷. W tej grupie wejście w starość najczęściej wiązano z pogorszeniem się stanu zdrowia i sprawności fizycznej (55,9%). Często wskazywano także na zwiększoną zależność od innych (49,5%) oraz tracenie sił i zmniejszenie aktywności (46,2%). Nieco rzadziej wskazywano na takie symptomy wejścia w starość, jak początek problemów z pamięcią (27,8%), zmiany wyglądu fizycznego i zachowania (12,6%) oraz tracenie zainteresowania otoczeniem (10,6%). Zwraca uwagę, że dla ok. 16% respondentów starość zaczyna się wraz z wejściem w wiek emerytalny.

Problemy występujące w starszym wieku można pogrupować w cztery kategorie zdrowotne, społeczno-egzystencjalne, finansowe, związane z dostępem do infrastruktury. W badaniu PolSenior jako najważniejsze trudności związane z wiekiem wskazano na chorobę i cierpienie (66,9%) oraz niepełnosprawność i zależność od innych (63,2%), samotność (30%) i śmierć kogoś bliskiego (18,6%). Zwracają uwagę stosunkowo niskie wskazania na trudności w dostępie do potrzebnej pomocy zdrowotnej – 4,6% czy trudności w dostępie do usług opiekuńczych – 2,0%.

Starości jest to okres życia, w którym następuje przewaga strat nad zyskami. Straty dotyczą wszystkich sfer egzystencji – następuje pogorszenie stanu zdrowia, kondycji i atrakcyjności fizycznej, a także utrata bliskich osób, dotychczasowego statusu społecznego-ekonomicznego, poczucia przydatności i prestiżu. Wyniki cyklicznej „Diagnozy Społecznej” systematycznie pokazują, że poziom dobrego samopoczucia Polaków silnie zależy do wieku. *Im ktoś starszy, w tym gorszej jest kondycji psychicznej, zwłaszcza jeśli chodzi o symptomy nieprzystosowania (depresji). (...) Co więcej, w przeciwieństwie do społeczeństw zachodnich (USA, Kanada) w Polsce zależność (kilkakrotnie niż tam silniejsza) między wiekiem i depresją jest nie negatywna, lecz pozytywna. W Stanach Zjednoczonych to ludzie młodszy częściej cierpią na depresję niż starsi, w Polsce zaś odwrotnie: niemal z każdym rokiem życia zwiększa się nasilenie objawów depresji psychicznej*¹⁸. Można więc zakładać, że aktualne pozostają wnioski badań przeprowadzonych ponad 10 lat temu pokazujące, że wśród osób, które przekroczyły 65 lat, aż 51% mówiło o przygnębieniu

¹⁷ M. Halicka, J. Halicki, *Polish senior citizens' opinion concerning old age and preparing for it*, Social Policy 2011.

¹⁸ J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna 2011. Warunki życia Polaków*, raport Rady Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011, s. 168.

i smutku bez wyraźnego powodu. Przy czym poziom wykształcenia bardzo różnicował odpowiedzi, zdecydowanie częściej tych stanów emocjonalnych doświadczaly osoby z wykształceniem niepełnym podstawowym i podstawowym. Badacze zauważyli również, że: *poziom statusu materialnego mierzony kwotą dochodów przypadających na jedną osobę w gospodarstwie domowym nie wpływa na zróżnicowanie samopoczucia psychicznego w tak spektakularny sposób jak subiektywna ocena własnych warunków życiowych*¹⁹. W badaniu tym dla opisu nastrojów ludzi starszych spytano ich o tematy codziennych przemyśleń oraz o to, czy ich zdaniem może ich spotkać coś pozytywnego w życiu. Najczęściej wskazywanym tematem było własne zdrowie i samopoczucie, w myśleniu o przyszłości dominował pesymizm, wraz z wiekiem wiara w dobrą przyszłość zanikała. Pozytywnemu myśleniu sprzyjają wyższe wykształcenie i wyższe dochody.

Ocena granicy starości, tak jak sposób patrzenia na starość, zależy od wieku i cech społecznych badanych, szczególnie wykształcenia. Starość do osób zdrowych, zabezpieczonych materialnie, zadowolonych z życia przychodzi później i jest bardziej optymistyczna.

Opinie o sposobie traktowania ludzi starych, przemocy i dyskryminacji

Jakość życia starszych osób w danym społeczeństwie, to, czy są one zagrożone marginalizacją, czy też wspierane w aktywności na polu zawodowym i społecznym, zależy m.in. od czynników trudno uchwytnych, związanych z ogólną atmosferą, określonym sposobem traktowania, życzliwością lub jej brakiem. Przyjmuje się, że zmiany społeczno-kulturowe w społeczeństwach nowoczesnych niosą ze sobą kult młodości i deprecjację starości. W badaniu Eurobarometru z 2011 r. zadano ogólne pytanie, w jaki sposób są traktowane osoby, które przekroczyły 55 lat (a więc w wieku, kiedy zbliżają się do granicy starości).

Nieco ponad połowa Polaków (52%) uważała, że jest to stosunek pozytywny. Był to wynik zdecydowanie niższy niż średnia dla krajów UE-15 (66%), ale jednocześnie wyraźnie wyższy niż w krajach UE-12 (42%). Na negatywne podejście do osób w wieku powyżej 55 lat wskazywało 29% Polaków, 15% uznało stosunek za neutralny. Olbrzymią skalę różnic w Europie pokazują skrajne wyniki: podczas, gdy w Luksemburgu tylko 9% osób dostrzeżało negatywny stosunek do osób w wieku powyżej 55 lat, to na Węgrzech widziało go aż 61%.

¹⁹ J. Halik, *Samopoczucie osób i jego uwarunkowania [w:] Starzy ludzie w Polsce, op. cit., s. 73.*

Tabela 1. Odpowiedzi na pytanie: w jaki sposób ludzie w wieku 55 lat i więcej są traktowani w twoim kraju? Odpowiedzi w tabeli według malejącego udziału odpowiedzi pozytywnych (w %)

Państwa	Bardzo pozytywnie	Pozytywnie	Negatywnie	Bardzo negatywnie	Ani pozytywnie, ani negatywnie	Trudno powiedzieć
Luksemburg	18	64	7	2	7	2
Finlandia	15	66	15	1	2	1
Cypr	35	45	9	2	8	1
Dania	15	64	15	1	4	1
Belgia	7	70	19	1	3	0
Irlandia	28	48	12	3	5	4
Niemcy	13	55	17	2	11	2
Malta	24	44	13	3	13	3
Wielka Brytania	11	57	22	3	4	3
Francja	6	61	24	2	5	2
Włochy	12	55	15	3	14	1
Portugalia	11	55	19	1	12	2
Szwecja	10	55	29	3	3	0
Holandia	5	57	30	2	4	2
UE ogółem 27	10	51	24	4	9	2
Austria	11	50	10	2	26	1
Estonia	3	56	25	3	9	4
Hiszpania	12	42	32	7	4	3
Grecja	12	41	22	10	14	1
Litwa	8	44	31	6	6	5
Polska	5	47	25	4	15	4
Słowenia	7	42	30	6	13	2
Słowacja	4	34	42	6	13	1
Łotwa	3	33	43	9	10	2
Rumunia	5	29	39	10	12	5
Czechy	2	31	45	9	12	1
Bułgaria	6	23	37	11	16	7
Węgry	1	27	45	16	11	0

Źródło: *Active Ageing Report*, Special Eurobarometer 378, European Commission, January 2012.

Badania CBOS dotyczące stosunku do starości i ludzi starych w latach 2000 i 2007 pokazały, że respondenci coraz częściej dostrzegali dobre traktowanie ludzi starszych, szczególnie w kręgu rodzinnym, sąsiedzkim i w parafii. Jednocześnie z poczynionych przez respondentów obserwacji wynikało, że osoby w starszym wieku traktowane są bardzo różnie. To, w jakim stopniu stosunek do nich nacechowany jest życzliwością, w jakim

zaś – obojętnością lub wręcz niechęcią, zależy od środowiska i sytuacji społecznej. Przewaga negatywnego nastawienia widoczna była w placówkach służby zdrowia i w urzędach. Dominowało ono w środkach komunikacji i na ulicy. Zwraca uwagę, że zdaniem dużej części respondentów stosunek młodzieży do osób starszych nie jest życzliwy. W 2007 r. połowa respondentów (49%) dostrzegła u młodych ludzi obojętność wobec osób starszych, co szósty (17%) – niechęć, a tylko jedna czwarta (25%) uważała, że młodzi odnoszą się do osób starszych z życzliwością²⁰.

Osoby powyżej 65. roku życia dość często (45%) potwierdzały w badaniu opinii, że wraz ze starzeniem się doświadczyły mniejszego szacunku. Tylko 4% uznało, że traktowane są z większym szacunkiem, dość znaczna liczba 14% nie miała w tym względzie zdania. Autorzy badania podkreślają, że: *degradacja w zakresie poważania społecznego, jakiej doświadczają ludzie starzy w Polsce, jest tym bardziej widoczna, gdy porównamy wyniki naszego badania z danymi z innych krajów europejskich. Okazuje się, że jesteśmy na niechlubnym pierwszym miejscu, biorąc pod uwagę odsetek starszych osób, które z powodu wieku spotykają się z mniejszym szacunkiem społecznym*²¹.

Problemem dotyczącym stosunku do ludzi starszych w społeczeństwie jest zagrożenie dyskryminacją i przemocą. Kwestie te także były uwzględniane w sondażowych badaniach opinii. Trzeba jednak mieć na uwadze to, że te terminy mogą być przez respondentów różnie rozumiane. Na przykład termin „dyskryminacja” używany w ankietach budzi kontrowersje, a nawet sprzeciw respondentów, gdyż często uznają, że jest zbyt drastyczny i nie trafnie opisuje sytuację osób starszych²².

O skalę dyskryminacji ze względu na wiek (jednak bez wskazania, że chodzi o wiek podeszły) pytano w badaniach Eurobarometru w roku 2009²³. Okazało się, że 51% Polaków wskazało, że jest rozpowszechniona, a 40%, że jest rzadka. Był to wynik oceny rozpowszechnienia niższy od średniej europejskiej (58%) i znacznie niższy od skali dostrzeganej dyskrymina-

²⁰ Raport CBOS BS/22/2007, *Między młodością a starością*, op. cit.

²¹ T. Borkowska-Kalwas, *Stosunek młodszych pokoleń do ludzi starych w ocenie badanych* [w:] *Starzy ludzie w Polsce*, op. cit., s. 46.

²² J. Perek-Białas, M. Kocór, *Inne, gorsze traktowanie osób starszych w obszarze partycypacji społecznej* [w:] *Stop dyskryminacji ze względu na wiek. Co wiemy o dyskryminacji ze względu na wiek? Głos ekspertów, doświadczenia osób starszych*, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Warszawa 2005. Jest znamienne, że także respondenci w podeszłym wieku w trakcie pogłębionych wywiadów wolą mówić o „gorszym traktowaniu” niż o „dyskryminacji”.

²³ *Discrimination in the EU in 2009. Report*, Special Eurobarometer 317, European Commission, January 2010.

cji nie tylko w takich krajach, jak Grecja (80%) czy Czechy (74%), ale też Finlandia (63%) i Szwecja (55%). Skłania to do postawienia hipotezy, że różnice w diagnozach między krajami wynikają także z różnego sposobu rozumienia terminu dyskryminacja²⁴ i różnego „uwrażliwienia” na problematykę.

W badaniu Eurobarometru z 2011 r. nie tylko jednoznacznie pytano o dyskryminację ze względu na wiek w kontekście osób starszych, ale też zastosowano całkowicie inną formułę pytania. Tym razem chciano się dowiedzieć, czy w ciągu ostatnich dwóch lat respondent doświadczył dyskryminacji i czy był świadkiem takich praktyk.

Tabela 2. Odpowiedzi na pytanie: czy w ciągu dwóch lat byłeś ofiarą lub świadkiem dyskryminacji ze względu na wiek?

Obszar	Praca lub poszukiwanie pracy		Dostęp do edukacji i szkoleń		Opieka zdrowotna		Usługi i produkty finansowe		Czas wolny		Którykolwiek z tych obszarów	
	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska
Byłem dyskryminowany	6	7	3	3	4	7	5	5	2	1	13	15
Byłem świadkiem dyskryminacji	15	18	8	9	11	15	10	10	6	6	27	30
Nie	77	73	87	84	84	77	83	83	90	91	63	59
Trudno powiedzieć	3	3	2	4	2	3	3	2	2	2	3	3

Źródło: jak pod tabelą 1.

W Polsce 30% respondentów zadeklarowało, że było świadkiem którejś z wymienionych form dyskryminacji. Najczęściej dotyczyło to pracy lub poszukiwania pracy oraz opieki zdrowotnej. Jeśli chodzi o bezpośrednie doświadczenie dyskryminacji, to zadeklarowało je 15% respondentów, przy czym najczęściej wskazywane były te same dwa bardzo ważne obszary.

Pogłębione wywiady przeprowadzone z uczestnikami uniwersytetów trzeciego wieku ujawniły, że dostrzegają oni przejawy złego traktowania.

²⁴ Ogólna definicja dyskryminacji wg *Leksykonu polityki społecznej* brzmi: *dlugotrwałe, systematyczne i niesprawiedliwe działania bezpośrednio ograniczające możliwość zaspokajania potrzeb i osiągnięcia cenionych w danej kulturze wartości przez określone osoby, grupy czy zbiorowości ludzi*, pod red. B. Rysz-Kowalczyk, Warszawa 2001.

W ich opinii najistotniejsze czynniki sprzyjające dyskryminacji to brak kultury i właściwego wychowania osób młodszych oraz brak wiedzy o potrzebach i ograniczeniach związanych z podeszłym wiekiem. Miejsca, w których respondenci doświadczają i obserwują tego rodzaju zachowania, to komunikacja miejska, ale też instytucje służby zdrowia i urzędy. Środowisko sąsiedzkie i rodzinne wydaje się być najbardziej przyjaznym miejscem funkcjonowania osób starszych²⁵. W kontekście tego rodzaju sytuacji społecznych można dyskutować o tym, czy tu chodzi o dyskryminację, czy też „tylko” brak dobrego wychowania. Klasyczny kanon dobrego wychowania obejmuje m.in. życzliwość i szacunek do innych ludzi bez względu na wiek czy status społeczny²⁶. Warto też zaznaczyć, że „złe traktowanie” to nie tylko ignorowanie czy agresja, ale też pozornie „sympatyczne” zachowania. Badania pokazują, że protekcyjne traktowanie starych ludzi wywołuje ich poczucie niekompetencji i dążenie do wycofania. Jako skutek pojawiają się zaniżona samoocena, depresja i zachowania wskazujące na zależność od innych²⁷. Protekcyjne traktowanie innych nie musi być przejawem złych intencji, to jest niekiedy brak znajomości lub lekceważenia rutynowych form, które respektują zasady życzliwości i szacunku np. nie pozwalają do starszej osoby mówić bezosobowo lub per „babciu”. W Polsce lekceważenie zasad, by nie powiedzieć, że pogardliwy stosunek wobec starszych, widać także w społecznym przyzwoleniu na „żarty” typu „Uratuj kraj. Zabierz babci dowód” czy stosowanie określenia „moherowe berety”.

W szeroko zakrojonych badaniach przemocy wobec ludzi starych prowadzonych na Podlasiu pytano o ten problem osoby w wieku powyżej 60 lat. Okazało, że dla dużej części ankietowanych osób starszych nie jest wcale jasne, na czym polega przemoc wobec seniorów. Taką opinię wyraziło 33,2% respondentów. Z wielu powodów ludzie starsi mogą nie chcieć mówić o przemocy wobec nich, szczególnie jeśli jest to przemoc w rodzinie, nie chcą, by jej ujawnienie spowodowało złe skutki dla najbliższych lub dla nich samych, mogą być załęknięte albo uważać, że sytuacja jest incydentalna, niezręczna, a nawet normalna. Sami siebie mogą obarczać też winą. Osoba-

²⁵ M. Łuczak, „Dyskryminacja ze względu na wiek w oczach ludzi starych”, prezentacja wyników badania przeprowadzonego przez Forum 50+ [w:] *Stop dyskryminacji ze względu na wiek*, *op cit.*

²⁶ S. Krajski, *Kultura osobista i savoir vivre*, Instytut Edukacji Narodowej, „Cywilizacja” 2010, nr 33, <http://prasa.wiara.pl/doc/610528.Kultura-osobista-i-savoir-vivre> [dostęp 2 maja 2012 r.].

²⁷ A. Błońska, *Nigdy tak nie mów do starszych ludzi*, <http://facet.interia.pl/aktywnosc/zdrowie/news-nigdy-tak-nie-mow-do-starszych-ludzi,nId,447124?f=1> [dostęp 2 maja 2012 r.].

mi bardziej narażonymi na agresję okazali się seniorzy słabiej wykształceni. To oni stanowili największy odsetek osób doznających przemocy ze strony najbliższych. Wśród badanych osób starszych z wykształceniem niepełnym podstawowym oraz tych, którzy do szkoły nie chodzili, ofiarami agresji było 18,2%, w grupie osób z wykształceniem podstawowym i zawodowym było ich 12,3%, natomiast wśród osób z wykształceniem średnim i wyższym 9,3%. Zdaniem respondentów przemoc wobec osób starszych najczęściej przybiera postać agresji fizycznej (19,6%). Kolejnym wskazywanym przez respondentów przejawem przemocy są nadużycia finansowe (14,4%), a równie często wskazywana jest przemoc psychiczna (13,8%). Na kolejnym miejscu znajdują się zaniedbania w sferze opiekuńczej i emocjonalnej (9,3%) – w mieście wskazywało je więcej badanych (12,3%) niż na wsi (6,2%)²⁸.

Przemoc w rodzinie wobec osób starszych była przedmiotem badania opinii osób dorosłych (ponad 18 lat). Byli oni pytani o to, czy zetknęli się (byli świadkami lub ktoś im o tym opowiadał) z 10 różnymi sytuacjami przemocy wobec osób starszych²⁹. Około 50% respondentów stwierdziła, że znane są im przypadki przemocy fizycznej, ekonomicznej i psychicznej w rodzinie wobec osób starszych. Wśród form przemocy fizycznej wobec osób starszych poza własną rodziną najczęściej wskazywano na izolowanie tych osób (46,7%), wśród form przemocy ekonomicznej – zabieranie i wykorzystywanie ich pieniędzy (51,5%), a wśród form przemocy psychicznej – wytykanie niepełnosprawności fizycznej lub psychicznej (48,5%). Do najczęściej relacjonowanych form przemocy spotykanych we własnej rodzinie należały natomiast: izolowanie (11,6%), zabieranie pieniędzy (14,2%) i wytykanie niepełnosprawności (13,2%). Ważnym wnioskiem z badań przemocy wobec ludzi starszych w rodzinie okazało się to, że dla stosunkowo dużej grupy osób jest to sytuacja w zasadzie normalna, a w każdym razie niewymagająca interwencji. W sumie ponad 50% respondentów uważało, że „lepiej się nie wtrącać” lub deklarowało brak zdania³⁰.

²⁸ M. Halicka, E. Krakowska, *Uczestnictwo ludzi starych w życiu społecznym* [w:] *O sytuacji ludzi starych*, J. Hryniewicz (red.), Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/bip/BIP_POZ_O_sytuacji_ludzi_starszych_2012.pdf [dostęp 2 maja 2012 r.],

²⁹ Są to sytuacje stosowania przemocy fizycznej (uderzanie i bicie, szarpanie i poszturchiwanie), finansowo-materialnej (zabieranie pieniędzy i przedmiotów, np. mebli, samochodu, czy zmuszanie do wykonywania prac domowych), psychicznej (ośmieszanie i wyzywanie, wytykanie niepełnosprawności, izolowanie wbrew woli) oraz przemocy seksualnej.

³⁰ „Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych”, raport z badania ogólnopolskiego, kierownik projektu: dr hab. K. Korzeniowski, Instytut Psychologii

Opinie o tym, jak przyjazne jest dla ludzi starych środowisko ich życia i instytucje

W szerokim ujęciu sposób traktowania starych ludzi obejmuje zarówno kontakty ich z innymi, różnego rodzaju relacje społeczne, jak i relacje z instytucjami oraz liczenie się ze specyficznymi potrzebami osób starszych np. w przestrzeni publicznej. W badaniu Eurobarometru poświęconym aktywnemu starzeniu pytano, czy kraj i środowisko lokalne są przyjazne dla ludzi starszych, zaznaczając, że chodzi o adaptację środowiska do potrzeb osób starszych.

Tabela 3. Odpowiedzi na pytania: czy twój kraj jest przyjazny dla starszych osób?; czy twoje środowisko lokalne jest przyjazne dla osób starszych? w Polsce oraz średnio w krajach UE-15 i UE-12.

	Kraj			Środowisko lokalne		
	UE-15	UE-12	Polska	UE-15	UE-12	Polska
Tak	61	42	38	69	52	50
Nie	33	46	49	27	37	35
Trudno powiedzieć	6	12	13	4	11	15

Źródło: jak pod tabelą 1.

Polskę jako kraj „przyjazny dla starych ludzi” określiło 38% respondentów. Zdecydowana większość (49%) uznała, że nasz kraj jest dla osób starszych nieprzyjazny, jednocześnie aż 13% osób nie miało w tej kwestii zdania. Lepiej kształtowały się oceny dostosowania okolicy do potrzeb ludzi starszych, w której respondenci żyją. Tym razem dominowały oceny pozytywne – 50%, udział ocen negatywnych wyniósł 35%. Udział odpowiedzi „trudno powiedzieć” był bardzo duży – 15%. Zarówno w przypadku ocen kraju, jak własnej okolicy pozytywne oceny uzyskane w Polsce były wyraźnie rzadsze od średniej liczonej dla krajów UE-15 i nieco gorsze od średniej dla krajów UE-12. Różnice między krajami, w których oceny były najwyższe i najniższe, są ogromne. Z jednej strony pozytywnie oceniało pod tym kątem swoje kraje 81% mieszkańców Luksemburga, 76% Austrii i 74% Danii, z drugiej strony udział pozytywnych ocen wyniósł 21% na Węgrzech, 38% w Polsce, 44% w Rumunii. Podobna sytuacja dotyczyła też ocen środowiska lokalnego. Przy średniej europejskiej pozytywnych ocen 65% w Danii był to poziom 80%, w Finlandii i Luksemburgu – 78%, natomiast na Węgrzech – 37%, w Rumunii – 47%. Na pytanie, w jakim obszarze

PAN, 2009, s. 80–82, http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/Przemoc%20w%20rodzynie/przemoc_spol.pdf [dostęp 2 maja 2012 r.].

są najbardziej potrzebne inwestycje poprawiające przyjazność środowiska dla ludzi w Polsce, najczęściej była wskazywana infrastruktura drogowa i bezpieczeństwo na drogach (33%), transport publiczny (31%) oraz przestrzeń publiczna, w tym np. parki (23%), na końcu przystosowanie budynków publicznych (19%).

Tworzenie środowiska przyjaznego dla osób starszych to w dużej mierze domena władz publicznych. Umieszczono je na liście instytucji, które respondenci mieli ocenić pod kątem tego, jaką rolę odgrywają w „radzeniu sobie z wyznaniem spowodowanymi starzeniem się społeczeństwa” (tabela 4). W katalogu odpowiedzi nie umieszczono możliwości zadeklarowania, że dana instytucja nie odgrywa żadnej roli (ani pozytywnej, ani negatywnej). To okazało się błędem, gdyż tego rodzaju odpowiedzi pojawiały się spontanicznie – szczególnie w krajach UE-12 bardzo często – i zostały odnotowane jako deklaracja „brak roli”.

Jeśli zsumujemy odpowiedzi wskazujące na negatywną rolę oraz spontaniczne wskazania braku roli, to okaże się, że w Polsce aż 65% respondentów bardzo sceptycznie odnosi się do działania władz rządowych w zakresie radzenia sobie ze starzeniem się społeczeństwa. Także niska ocena samorządów jest bardzo częsta (40%). Można te wyniki zinterpretować jako potwierdzenie generalnie niskiego zaufania do władz publicznych, szczególnie szczebla centralnego. Świadczą one też być może o sytuacji, w której panuje przekonanie, że z częścią problemów ludzie są pozostawieni sami sobie. Natomiast jako instytucje mierzące się z problemami starości zdecydowanie najczęściej były wskazywane organizacje pozarządowe i organizacje religijne oraz kościoły. Zwraca uwagę dość często zaznaczana trudność z odpowiedzią na to pytanie.

Opinie o wkładzie osób starszych w życie społeczne, gospodarcze i polityczne

Polacy pytani przez CBOS, czy ludzie starsi „są potrzebni społeczeństwu”, w znakomitej większości dawali odpowiedź twierdzącą (87%). W tabeli 5 zwraca jednak uwagę, że zróżnicowanie opinii w tej sprawie było związane z wiekiem. Najbardziej przychylni seniorom byli respondenci w wieku od 35 do 44 lat, natomiast osoby mające 65 lat i starsze najczęściej twierdziły, że są dla społeczeństwa raczej obciążeniem. Jest to fakt wart uwagi, może to wynikać z niskiej samooceny ludzi starszych, ale świadczyć również o tym, że nie znajdują oni swojego miejsca w społeczeństwie³¹.

³¹ Raport CBOS, BS/157/2009, *Polacy wobec ludzi starych i własnej starości*, Warszawa, listopad 2009 r.

Tabela 4. Odpowiedzi na pytanie: oceń, czy wymienione instytucje odgrywają pozytywną czy negatywną rolę w rozwiązywaniu wyzwań związanych z starzeniem się społeczeństwa?

	Bardzo pozytywna		Raczej pozytywna		Raczej negatywna		Bardzo negatywna		Brak roli (odpowi- dzi spontaniczne)		Trudno powiedzieć	
	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska
Organizacje pozarządowe	18	13	52	50	8	9	3	1	5	8	14	19
Organizacje religijne i kościoły	16	12	47	46	11	8	5	2	8	14	13	18
Władze regionalne i lokalne	6	3	44	29	25	27	8	7	8	20	9	14
Administracja rządowa	5	3	34	21	32	36	11	10	9	19	9	11
Media i dziennikarze	5	5	34	35	26	18	9	4	12	19	14	19
Związki zawodowe	5	4	31	25	22	19	9	5	15	25	18	22
Instytucje Unii Europejskiej	4	4	25	30	24	17	10	4	13	19	24	25
Przedsiębiorcy	4	2	24	21	32	27	11	7	14	21	15	22

Źródło: jak pod tabelą 1.

Tabela 5. Odpowiedzi uzyskane w Polsce i średnio w UE na pytania: czy mógłbyś powiedzieć, że generalnie obecnie ludzie w wieku 55 lat i więcej odgrywają dużą czy małą rolę w następujących dziedzinach...?; czy w twojej opinii ludzie w wieku 55 lat i więcej powinny odgrywać większą czy mniejszą rolę niż obecnie w następujących dziedzinach...?

Jest	Polityka		Gospodarka		Społeczność lokalna		Rodzina	
	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska
Duża	71	66	67	60	70	54	82	83
Miała	20	22	25	29	22	31	13	11
Brak	4	4	4	4	3	5	2	1
Trudno powiedzieć	5	8	4	7	5	10	3	5
Powinna być	Polityka		Gospodarka		Społeczność lokalna		Rodzina	
	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska	UE	Polska
Większa	41	40	42	36	42	37	43	36
Mniejsza	18	19	15	15	13	15	8	9
Taka sama	37	34	39	41	41	39	46	49
Trudno powiedzieć	4	7	4	8	4	9	3	6

Źródło: jak pod tabelą 1.

Polacy – podobnie jak większość Europejczyków – często dostrzegają dużą rolę osób w wieku ponad 55 lat w różnych aspektach życia społecznego. Jednak zwraca uwagę, że w najmniejszym zakresie dotyczy to życia społeczności lokalnej (54%) i gospodarki (60%). Jest to mniej niż średnia europejska. Dodajmy, że np. w Danii dużą rolę w społeczności lokalnej diagnozowało 82% respondentów, a w gospodarce wskazywało 79%. Jednocześnie znacznie rzadziej niż średnia europejska Polacy uznają zasadność zwiększenia udziału tej grupy w tych sferach.

Okres starości to czas przyjmowania nowych ról społecznych, m.in. roli babci i dziadka. Większość Polaków³² patrzy na ludzi starych właśnie przez pryzmat tych ról. Ich zdaniem ludzie starzy potrzebni są społeczeństwu, a na pytanie o powód ich przydatności odpowiedziało, iż mają czas dla wnuków, gdy rodzice intensywnie pracują (97%); a także zaznaczyło odpowiedź, że pomagają finansowo swoim dzieciom i wnukom (90%).

Także odpowiedzi na pytanie o wkład, jaki ludzie powyżej 55. roku życia wnoszą w życie społeczne w różnych pełnionych przez siebie rolach, pokazują, że z wyjątkiem ról rodzinnych Polacy rzadziej niż ogół Europejczyków wskazują na duży udział osób starszych (tabela 6). Różnica ta jest szczególnie wyraźna, jeśli mówimy o roli wolontariuszy, ale również bardzo znacząca, jeśli chodzi o rolę pracownika.

W Polsce zaangażowanie w wolontariat w żadnej z grup wiekowych nie jest zbyt rozpowszechnione. Inaczej niż w krajach Europy Zachodniej, gdzie istotną zaangażowaną grupą są osoby w średnim wieku i właśnie osoby starsze, które zakończyły pracę zawodową lub pracę na rzecz rodziny (kobiety, które wychowały dzieci), u nas jest to dziedzina, która przyciąga najmłodszych. Wraz z wiekiem zmniejsza się zaangażowanie w pracę społeczną. Co więcej, badania prowadzone wśród osób po 50. roku życia pokazały, że wolontariat nie kojarzył im się z ofertą aktywności skierowaną do osób starszych, wiele osób wręcz przyznawało, że nie zdawało sobie sprawy, że wolontariuszem może być osoba na emeryturze. Jeśli już, to ich domeną jest swoisty „wolontariat rodzinny”, czyli pomoc w wychowywaniu wnuków. Wiele osób będąc na emeryturze, nie chce brać na siebie odpowiedzialności czy wykazywać się własną inicjatywą. Ich niechęć i brak motywacji są – zdaniem części badaczy – związane z silnie zakorzenionymi przeświadczeniami na temat starości jako czasu wycofania i odpoczynku³³.

---

³² *Ibidem*.

³³ Por. *Raport z badań postaw wobec wolontariatu 50+*, Akademia Rozwoju Filantropii, Regionalne Centrum Wolontariatu w Elblągu, luty 2007 r.

Tabela 6. Odpowiedzi na pytanie: w jakim zakresie według Ciebie ludzie w wieku 55 lat i więcej wnoszą swój udział w następujących obszarach?

		Duży udział	Średni udział	Brak udziału	Trudno powiedzieć
Pracownicy	UE	65	28	3	4
	Polska	53	30	8	9
Konsumenci	UE	72	23	2	3
	Polska	59	28	5	8
Wolontariusze	UE	58	26	7	9
	Polska	31	36	17	16
Wspierający rodzinę	UE	74	19	3	4
	Polska	65	21	5	9
Opiekunowie dla niepełnosprawnych	UE	71	21	3	5
	Polska	64	18	6	12
Opiekunowie dla wnuków	UE	82	14	2	2
	Polska	83	10	1	6

Źródło: jak pod tabelą 1.

Opinie o osobach starszych na rynku pracy i systemie emerytalnym

Funkcjonowanie starzejących się ludzi na rynku pracy i ich jak najdłuższa aktywność zależy od tego, w jakim zakresie wykorzystywany jest ich potencjał zawodowy, i od tego, czy otrzymują wsparcie w kwestiach, w których potrzebują pomocy lub szkolenia. Z punktu widzenia zarządzających instytucją jest to kwestia umiejętności „zarządzania wiekiem”³⁴, prowadzonego w ramach zarządzania zasobami ludzkimi, ale problem ten może wiązać się niewątpliwie także z określonymi uprzedzeniami i stereotypami.

W badaniu Eurobarometru proszono respondentów, by każdą z 12 podanych cech niewątpliwie przydatnych w pracy zawodowej ocenili pod kątem czy bardziej charakteryzuje ludzi starszych, czy młodszych³⁵.

- **Doświadczenie** jest cechą, którą w Polsce 72% respondentów wskazało jako bardziej charakteryzującą osoby starsze (w tym 42% zdecydowanie bardziej) i był to znacznie mniejszy udział wskazań niż średnia europejska (87%). Dodajmy, że w przodującej pod tym względem Finlandii 95% respondentów (w tym 64% zdecydowanie) uznało, że posiadaniu tej cechy sprzyja wiek. Wynik uzyskany w Pol-

³⁴ J. Liwiński, U. Sztanderska, *Wstępne standardy zarządzania wiekiem w przedsiębiorstwach*, wrzesień 2010 r., <http://www.parp.gov.pl/files/74/150/226/10730.pdf> [dostęp].

³⁵ Skala obejmowała odpowiedzi „w zdecydowanie większym”, „w nieco większym”, „bez różnicy”, w nieco mniejszym zakresie”, „w zdecydowanie mniejszym zakresie” „trudno powiedzieć”.

sce był skrajnie niski, to Polacy relatywnie najczęściej odmawiali osobom powyżej 55 lat cechy, którą można uznać za oczywistą, bo „z definicji” nabieraną z czasem.

- **Odpowiedzialność** – jako cechę w większym stopniu charakteryzującą osoby starsze wskazało 56% (w tym 21% w znacznie większych) respondentów w Polsce. To także wynik niższy od średniej europejskiej (67%) i znacznie odbiegający od krajów, w których najczęściej dostrzegano większą odpowiedzialność osób starszych, np. w Wielkiej Brytanii (80%). Natomiast rzadziej od Polski wskazywano na odpowiedzialność jako cechę osób starszych w Portugalii (52%).
- **Decyzyjność** to cecha, którą 46% respondentów w Polsce uznało za charakteryzującą bardziej (w tym 11% zdecydowanie bardziej) osoby w wieku powyżej 55 lat. Jest to wynik znacznie niższy od średniej europejskiej (64%). Kraj, gdzie najczęściej decyzyjność przypisywano osobom starszym, to Francja (74% wskazań), druga skrajność to Estonia, gdzie tylko 42% badanych wiązało tę cechę z osobami starszymi.
- **Umiejętność współpracy** wiązało z osobami w wieku powyżej 55 lat 42% respondentów w Polsce (w tym 13% w zdecydowanie) i był to w skali kontynentu wynik niski. Średnia europejska wyniosła 50%. Szczególnie często umiejętność współpracy przypisywano osobom starszym w Irlandii (68%).
- **Umiejętność rozwiązywania problemów** przypisywało osobom powyżej 55 lat 43% respondentów w Polsce (w tym 12% w zdecydowanym stopniu), był to wynik skrajnie niski, bowiem średnia europejska wyniosła 60% wskazań. Najwyższy udział wskazań był na Cyprze, gdzie 73% badanych wiązało starszy wiek z lepszą umiejętnością rozwiązywania problemów.
- **Radzenie sobie ze stresem** było przez 39% respondentów w Polsce związane z osobami starszymi (w tym 9% zdecydowanie). Dla porównania średnia europejska w tym względzie to 52%. Skrajnie wysoką pozycję zajęli Irlandczycy (63%), skrajnie niską zaś Bułgarzy (37%).
- **Umiejętność współpracy z ludźmi z innych kultur** była przez 32% respondentów w Polsce wiązana raczej z osobami powyżej 55. roku życia i wynik ten był nieco niższy od średniej europejskiej (37%).
- **Elastyczność** jako cecha charakteryzująca ludzi starszych była wskazana przez 28% respondentów w Polsce (w tym 7% w stopniu zdecydowanym), i znowu był to udział niższy od średniej europejskiej (35%). Najrzadziej czynili to Szwedzi (20%), najczęściej Irlandczycy (56%). Dodajmy, że jest to pierwsza w wykazie cecha w mniejszym

zakresie przysługująca osobom starszym niż młodszym (32%). Różnicy nie widziało 32%.

- **Produktywność** była przypisywana przez 26% respondentów osobom starszym, przez 28% młodszym, różnicy między młodszymi i starszymi w tym względzie nie widziało 39%. Ten rozkład różni się wyraźnie od rozkładu średniej europejskiej, w której tę cechę 38% respondentów przypisywało osobom starszym, 19% młodszym, a 41% nie wiedziało różnicy między tymi grupami. Rozkłady odpowiedzi na to pytanie bardzo się różnią w Europie. W Irlandii produktywność wiąże z osobami starszymi 52% badanych, w Słowenii zaś tylko 18%.
- **Otwartość na nowe idee** to cecha, którą w Polsce tylko 19% respondentów wiązało z osobami po 55. roku życia, 43% z młodszymi osobami, a 31% nie wiedziało różnicy. Jeśli chodzi o średnią europejską, to ze starszymi kojarzyło ten walor 25% respondentów, z młodszymi 42%, a różnicy nie dostrzegало 31%. Skrajnie korzystnie dla osób starszych odpowiadali Irlandczycy (41%), najrzadziej zaś otwartość z osobami starszymi wiązali Szwedzi (12%).
- **Kreatywność** jako cechę posiadaną przez osoby w wieku 55 lat i więcej wskazywało w Polsce 20% respondentów, 36% wiązało tę cechę z osobami młodszymi, a 34% nie widziało różnicy. Rozkład średniej europejskiej był odmienny: 29% wiązało kreatywność z osobami starszymi, 28% z młodszymi, a 40% nie widziało różnicy. Skrajne opinie wyrażali Irlandczycy, którzy w 55% wiązali tę cechę ze starszymi, i Szwedzi, którzy w 17% wiązali ją ze starszymi.
- **Znajomość nowych technologii**, czyli jak to określono „bycie na bieżąco z nowymi technologiami” w Polsce zdecydowanie częściej przypisywano ludziom młodym (55%), a 22% respondentów nie widziało różnicy. Dość podobny był rozkład średniej europejskiej, znajomość nowych technologii przez starsze osoby dostrzegало 22% respondentów. Jednak i w przypadku tej cechy nie okazało się regułą, że we wszystkich krajach dominują wskazania na młodszymi, bowiem we Włoszech 40% ankietowanych uznało, że to starsi mają tę umiejętność lepiej rozwiniętą.

W odniesieniu do wszystkich wymienionych pozytywnych cech w Polsce rzadziej niż średnio w Europie dostrzegano „przewagi” osób starszych nad młodszymi. Jednocześnie badania opinii polskich pracodawców pokazują, że choć paradoksalnie są oni pod wieloma względami krytyczni wobec młodszych pracowników, to jednak „przeważa” niechęć do starszych, którym się wypomina w szczególności niechęć do uczenia się, mniejszą ko-

munikatywność, gorsze zdrowie. Co więcej, zdaniem badaczy widać mniej lub bardziej świadome dążenie do przeciwstawiania sobie młodszych i starszych pracowników³⁶. W badaniach pracowników w wieku okołoemerytalnym dostrzegane są symptomy niskiej samooceny starszych pracowników. P. Szukalski stwierdza, że: *obraz starości – w tym również powstały w opinii dzisiejszych 45- i 50-latków – jest ewidentnie niekorzystny, co potwierdzają wyniki innych badań, ukazujących np. pełne zrozumienie bezrobotnych pięćdziesięciolatków dla pracodawców, którzy nie chcą ich zatrudniać*³⁷.

Spoleczne opinie o przyczynach wcześniejszego wycofywania się z rynku pracy mogą dużo powiedzieć o sytuacji starszych pracowników. W badaniu Eurobarometru przedstawiono respondentom różne powody, dla których ludzie powyżej 55. roku życia zaprzestają pracy zawodowej, z prośbą o ocenę ich istotności³⁸. Jako przyczynę „bardzo ważną” Polacy najczęściej (26%) wskazywali, że: *ludzie starsi nie są pozytywnie postrzegani przez pracodawców*. W sumie jako znaczącą wskazało ją 69%, nie przywiązywało do niej wagi 20%, a 11% nie miało zdania. Przyczyna ta była w Polsce oceniana podobnie jak średnio w Europie (69%), jeśli natomiast analizujemy skrajne przykłady, to okazuje się, że w Szwecji wskazało ją tylko 57% respondentów, w Grecji zaś aż 87%.

Kolejną przyczyną często (24%) „bardzo ważną” było dla Polaków to, że: *wraz z wiekiem pracownicy są wykluczani ze szkoleń w miejscu prac*. W sumie aż 82% dostrzegало wagę tego problemu, 18% nie przywiązywało do niego znaczenia, a 10% nie miało zdania. W skali Europy to zagadnienie było wskazywane przez 71% respondentów. Najbardziej problem ten wskazywali Holendrzy (53%), najczęściej Grecy (90%).

Około 22% respondentów w Polsce wskazywało jako „bardzo ważne” to, że: *ludzie w wieku powyżej 55 lat często nie posiadają umiejętności przydatnych w nowoczesnym środowisku pracy*. Przypisało znaczenie temu powodowi razem 75% Polaków. Jest to jedno z najczęstszych wskazań w Europie, gdzie średnia wyniosła (62%). Problem ten dostrzegало 51% Holendrów, 53% Francuzów, 56% Niemców. Jak widać, opinie były w skali kontynentu bardzo zróżnicowane.

Brak wystarczających możliwości do stopniowego przejścia na emeryturę poprzez zmniejszenie czasu pracy wskazało jako znaczący dla przechodzenia

³⁶ A. Giza-Poleszczuk, *Źródła niechęci do podnoszenia wieku emerytalnego* [w:] *Dezaktywizacja osób w wieku okołoemerytalnym*, raport z badań, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 2008, <http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/Raporty/dezaktywizacja/zal.7.pdf> [dostęp 5 czerwca 2012 r.].

³⁷ *Idem*, *Plany zawodowe i przewidywania odnośnie do wieku przechodzenia na emeryturę* [w:] *Przygotowanie do starości*, op. cit., s. 201.

³⁸ Skala ocen: „bardzo ważna”, „ważna”, „niezbyt ważna”, „całkiem nieważna”.

na emeryturę 67% Polaków, czyli nieco mniej niż średnia w Europie (72%). Przyczyna ta miała znaczenie dla 79% Belgów, 81% Węgrów, 82% Greków. Niezwykle zróżnicowane były też w Europie opinie co do wagi faktu, że: *systemy emerytalny i podatkowy powodują, że kontynuowanie pracy nie jest opłacalne*. Z tą przyczyną zgodziło się 64% Polaków (w tym 20% uznało ją za bardzo ważną), jeszcze więcej Greków (79%), ale już np. tylko 34% Szwedów. Natomiast średnia europejska wyniosła 59%.

Obowiązki związane z opieką nad wnukami i niedołączonymi członkami rodziny utrudniają kontynuowanie pracy były istotne w opinii 67% Polaków, przy średniej europejskiej 53%. Do tej przyczyny bardzo rzadko przywiązują znaczenie Duńczycy, spośród których wskazało ją tylko 20%.

W Polsce 62% pytanym oceniano, że: *miejsca pracy często nie są przygotowane dla osób powyżej 55 roku życia*. Średnio w Europie wagę tej przyczyny wskazywało nieco mniej badanych (57%). Najrzadziej jej wpływ widzieli Francuzi (41%) i Luksemburczycy (43%).

Najrzadziej Polacy dostrzegali znaczenie dążenia do tego, by na emeryturę przejść w tym samym czasie co partner. Częstość wskazań wagi tej przyczyny wyniosła w Polsce 45% przy średniej europejskiej 53%. Tego rodzaju przesłanka wcześniejszego odejścia z pracy jest natomiast istotna dla aż 69% Duńczyków.

Jednym z najważniejszych czynników warunkujących chęć do aktywności zawodowej osób starszych jest ich sytuacja na rynku pracy. W opinii przedstawicieli instytucji rynku pracy, organizacji pozarządowych uczestniczących w realizacji programów dla osób bezrobotnych 50 lat i więcej oraz pracodawców jest to pozycja szczególnie trudna. Badani zgadzali się, że w Polsce istnieje wiele negatywnych stereotypów naznaczających starszych ludzi i że na naszym rynku pracy stosowane są praktyki dyskryminacyjne (brak szkoleń, awansów, podwyżek). Stąd emerytura jest swego rodzaju ucieczką z nieprzyjaznego rynku pracy i z zakładów pracy, w których brak jest pomysłu na wykorzystanie starszych pracowników; brak sensownego „zarządzenia wiekiem” i traktowanie starszych jako kogoś, kto zabiera możliwości młodym. W branżach, w których nie ma kłopotu ze znalezieniem nowych pracowników, stary emerytowany pracownik traktowany jest jak kłopot³⁹. Niska pozycja osób starszych na rynku pracy stanowi bardzo istotny czynnik generujący niechęć do wydłużenia wieku emerytalnego. Ważnym czynnikiem przyspieszającym dezaktywację i ucieczkę na emeryturę jest niepewność wynikająca z braku zaufania do władz, które mogą zmienić zasady. To dlatego nawet osoby, które chcą dłużej pracować, chciałyby też wcześniej uzyskać uprawnienia emery-

³⁹ A. Giza-Poleszczuk, *Źródła niechęci do podnoszenia wieku emerytalnego*, op. cit.

talne. Wcześniejszy wiek emerytalny daje im większe pole wyboru, bowiem możliwość zostania na rynku pracy istnieje nawet po uzyskaniu uprawnień. Oczywistym źródłem sceptycyzmu wobec dłuższej pracy jest też pogarszający się często już w okresie okołoemerytalnym stan zdrowia, spadek wydolności fizycznej i psychofizycznej, pojawienie się chorób.

Jednak warto podkreślić, że osoby w wieku okołoemerytalnym⁴⁰ nie mają poczucia, że to one w praktyce decydują o przejściu na emeryturę, ale zależy to od pracodawcy, sytuacji na rynku pracy. Tylko 10,3% badanych jeszcze pracujących uznało, że moment ten całkowicie od nich zależy. Dominowały opinie o nieznacznym wpływie (35,3%) i całkowitym braku wpływu (34,6%)⁴¹. Być może jest to jeden z powodów, dla których w Polsce istnieje społeczne przyzwolenie na wczesną dezaktywację zawodową.

Do późniejszego przechodzenia na emeryturę skłoniłaby co czwartą pytaną osobę w wieku 50–69 lat⁴² możliwość wykorzystania „elastycznej organizacji czasu pracy”. Rzadsze były wskazania na zachęcające do dłuższej pracy „lepsze warunki bhp w miejscu pracy” (15%) czy „większa dostępność usług opiekuńczych” (14%). Najmniej respondentów (11,4%) uznało za znaczące „większe możliwości podnoszenia kwalifikacji”. Osoby z wyższym wykształceniem jako jedyne uznawały za zachęcające do dłuższej pracy „większe możliwości podnoszenia kwalifikacji”. W tej grupie był to drugi, po elastycznym czasie pracy, czynnik skłaniający do dłuższego pozostania na rynku pracy.

Wydaje się, że problem stworzenia dogodnych warunków przedłużania aktywności zawodowej ludzi dotyczy elastycznych form zatrudnienia w okresie przejściowym między pełną aktywnością zawodową a całkowitą biernością. Także w badaniu Eurobarometru pytano, czy gdyby istniała możliwość łączenia pracy w niepełnym wymiarze oraz częściowej emerytury, to takie rozwiązanie byłoby dla respondentów atrakcyjne. W sumie 60% respondentów w Polsce zadeklarowało, że byłoby to dla nich rozwiązanie korzystne. Był to udział niższy od średniej europejskiej (65%). Odpowiedzi w poszczególnych krajach były bardzo zróżnicowane. W Szwecji aż 90% respondentów uznawało sens tego rozwiązania, a w Rumunii tylko 28%.

⁴⁰ W badaniu finansowanym przez ZUS a realizowanym przez Instytut Spraw Publicznych w listopadzie 2007 r. badano opinie osób w wieku okołoemerytalnym, czyli 45–65 lat.

⁴¹ P. Szukalski, *Plany zawodowe i przewidywania*, op. cit.

⁴² Por. *Przejście z pracy na emeryturę*, „Informacje i Opracowania Statystyczne”, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2007. Badaniem objęto osoby w wieku 50–69 lat, które w Badaniu Aktywności Ekonomicznej Ludności zaklasyfikowano jako pracujące po ukończeniu 49. roku życia, niezależnie od ich bieżącego statusu na rynku pracy w II kwartale 2006 r.

Nieco mniejsze były różnice w odpowiedziach na pytanie, czy respondent chciałby pracować dalej po osiągnięciu wieku emerytalnego. W Polsce taką wolę wyraziło 37% respondentów, co było udziałem nieco większym niż w skali całej Europy (33%). Najczęściej taką chęć wyrażali Duńczycy (57%), najrzadziej – Grecy (26%). Średnie deklaracje woli dłuższej pracy były zbliżone w krajach UE-15 (33%) i UE-12 (32%). Warto zauważyć, że choć większość obywateli deklaruje chęć przejścia na emeryturę w przysługującym wieku emerytalnym, to większość uważa, że w tym względzie powinien być zostawiony w systemie wybór. Na pytanie o to, czy przejście na emeryturę powinno być po osiągnięciu oficjalnego wieku emerytalnego obowiązkowe, czy też powinna istnieć możliwość kontynuowania pracy, większość respondentów w krajach UE-15 opowiedziała się za pozostawieniem pracownikowi wyboru w tej kwestii (64%), w Polsce także większość (57%), średnia dla krajów UE-12 wyniosła 49%.

Zadawano także pytanie o właściwy wiek emerytalny. W Unii Europejskiej średnie wskazanie respondentów to 64 lata, ale wśród krajów UE-15 średnia była znacznie wyższa (64,8 lat) niż w krajach UE-12 (61,7 lat). W Polsce średnia wskazywanego wieku emerytalnego wyniosła 63 lata. Średnio najdłużej chcą pracować Finowie – 69,7 lat, najkrócej Rumuni 59,5 lat.

Spółeczna akceptacja dla wydłużenia wieku emerytalnego do roku 2030 jest ograniczona. W Polsce odpowiedzi akceptujące to rozwiązanie podało jedynie 36% i na tym poziomie znajduje się też średnia dla UE-15. Średnia akceptacji w krajach UE-12 to tylko 22%. Jeśli patrzymy na całą Europę, to 60% respondentów nie akceptuje samej idei wydłużania wieku emerytalnego. Oczywiście w kontekście konkretnych propozycji wydłużenia wieku opinie mogą być bardziej radykalne. Propozycja podwyższenia wieku emerytalnego do 67 lat budzi w Polsce silny opór społeczny. Przeciw podniesieniu do 67 lat wieku emerytalnego mężczyzn jest 84% dorosłych Polaków (w tym 64% odrzuca tę propozycję w sposób zdecydowany). Przeciw podwyższeniu do 67 lat wieku emerytalnego kobiet jest aż 91% badanych (w tym 75% – zdecydowanie)⁴³.

Podsumowanie

Badanie Eurobarometru pokazało bardzo duże zróżnicowanie opinii o sytuacji i roli osób starszych w społeczeństwach państw Unii Europejskiej. W znacznym uproszczeniu można powiedzieć, że wyłaniają się z nie-

⁴³ Raport CBOS BS/40/2012, *Opinie o podniesieniu wieku i zmianach w systemie emerytalnym*, Warszawa, marzec 2012 r.

go wyraźne różnice między starymi i nowymi krajami Unii. Starość wydaje się wcześniej przychodzić w krajach postkomunistycznych i jest w nich też trudniejsza, związana z mniejszym wsparciem, większymi barierami oraz złym traktowaniem.

W świetle badań warunki społeczne w Polsce mniej sprzyjają utrzymaniu jak najdłuższej aktywności ludzi starszych niż w krajach UE-15. Powodów tego jest kilka.

- Osobom starszym często przypisuje się głównie role rodzinne związane z opieką nad wnukami i niemal powszechną także materialną pomocą rodzinie. Można niestety przypuszczać, że społecznie doceniane role babć i dziadków związane są niekiedy z presją wywieraną na seniorów, np. w kwestii pomocy materialnej. Zaskakująco powszechnie dostrzegane są przez respondentów formy przemocy wobec osób starszych w rodzinach. Co więcej, stanowią one rodzaj normy, która jest dość powszechnie uznawana.
- Osoby starsze czują się wypychane z rynku pracy już w wieku okołoemerytalnym. Często nie mają poczucia, że to one decydują o swojej dalszej drodze zawodowej, a wręcz są przekonane, że zakłady pracy nie są dla nich przyjazne. Pracodawcy nie chcą lub nie umieją zarządzać wielkim pracownikami i np. dostrzegają zalet różnorodności doświadczeń pracowników w zespołach. W Polsce widać, na tle innych krajów, opór przed zauważeniem cech pracowniczych, w których starsze osoby mogą być lepsze od młodszych, i brak wspierania ich aktywności. Badania pokazują symptomy autodeprecjacji osób starszych i ich obawy przed niezależnymi od nich sytuacjami na rynku pracy oraz nieprzewidywalnymi decyzjami władz (w kontekście systemu emerytalnego). Duże społeczne przyzwolenie na wczesną dezaktywację zawodową i niechęć do wydłużania wieku emerytalnego mogą wynikać m.in. ze zrozumienia dla głęboko zakorzenionych obaw i niepewności o swój los.
- Osoby starsze często żyją w środowisku dla nich nie najlepiej przystosowanym, nieprzyjaznym. Doświadczają złego traktowania w placówkach ochrony zdrowia, urzędach czy po prostu w przestrzeni publicznej, np. w środkach transportu. Zachowania wobec osób starszych pozbawione życzliwości i szacunku, a nawet z jawną agresją, można traktować w kategoriach deficytu kapitału społecznego definiowanego za F. Fukuyamą jako: *zestaw nieformalnych wartości i norm etycznych wspólnych dla członków określonej grupy i umożliwiających im skuteczne współdziałanie*⁴⁴.

⁴⁴ Cyt. [za:] K. Sierocińska, *Kapitał społeczny. Definiowanie, pomiar i typy*, „Studia Ekonomiczne” 2001, nr 1 (LXVIII), http://www.inepan.waw.pl/pliki/studia_ekonomiczne

Jednocześnie trzeba podkreślić, że w badaniach sondażowych widać pewne pozytywne tendencje. Polacy coraz później wyznaczają próg starości i mają poczucie, że ludzie starsi są traktowani lepiej niż jeszcze kilka lat temu.

Wdrażanie idei aktywnego starzenia się, w tym przedłużanie aktywności osób starszych na rynku pracy, jest sposobem na poradzenie sobie z problemami gospodarczymi i społecznymi wynikającymi ze starzenia się społeczeństw, jednak ostatecznie odwołuje się do promowania określonej wizji starzenia się jednostek i sposobu funkcjonowania zatrudniających je przedsiębiorstw. Wymaga to poprawy sytuacji osób starszych na rynku pracy, m.in. wskazywania pracodawcom możliwości wykorzystywania potencjału starszych pracowników w zróżnicowanych wiekowo zespołach, doceniania ich zalet i wspierania w przełamywaniu ograniczeń. Obecne nastawienia społeczne temu nie sprzyjają. Co więcej, w starość wchodzi pokolenia, które, jak się zdaje, w Polsce dysponują mniejszymi zasobami niż ich rówieśnicy w krajach Europy Północnej czy Zachodniej, i nie są tak dobrze przygotowane do „aktywnego starzenia się”.

Bibliografia

- Active Ageing. Report*, Special Eurobarometer 378, European Commission, January 2012.
- J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza społeczna 2011. Warunki życia Polaków*, raport Rady Monitoringu Społecznego, Warszawa 2011.
- Dezaktywizacja osób w wieku okołoemerytalnym*, raport z badań, Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2008.
- Discrimination in the EU in 2009. Report*, Special Eurobarometer 317, European Commission, January 2010.
- Edukacja wobec starości – tradycja i współczesność*, t. 2(33), A. Stopińska-Pająk (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009.
- M. Halicka, J. Halicki, *Polish senior citizens' opinion concerning old age and preparing for it*, Social Policy 2011.
- J. Halik, *Starzy ludzie w Polsce. Społeczne i zdrowotne skutki starzenia się społeczeństwa*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2002.
- R.D. Hill, *Pozytywne starzenie się. Młodzi duchem w jesieni życia*, Lurum, Warszawa 2010.
- B. Kłos, *Dyskryminacja ze względu na wiek osób starszych na polskim rynku pracy*, „Studia BAS. Zasada równości i zasada niedyskryminacji” 2011, nr 2(26).

- O sytuacji ludzi starych*, J. Hrynkiewicz (red.), Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa 2012.
- Przejęcie z pracy na emeryturę*, „Informacje i Opracowania Statystyczne”, GUS, Warszawa 2007.
- Przemoc w rodzinie wobec osób starszych i niepełnosprawnych*, raport z badania ogólnopolskiego, kierownik projektu: dr hab. Krzysztof Korzeniowski, Polska Akademia Nauk Instytut Psychologii, 2009, http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/Przemoc%20w%20rodzynie/przemoc_spol.pdf.
- Przygotowanie do starości. Polacy wobec starzenia się*, P. Szukalski (red.), Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2009.
- B. Radzka, *Kompleksowy program aktywizacji osób starszych, 50+*, raport „Czynniki determinujące postawy i zachowania osób w wieku 50+ na rynku pracy. Istota i sposoby mierzenia wykluczenia społecznego ze szczególnym uwzględnieniem osób w wieku 50+”, Akademia Leona Koźmińskiego, Warszawa 2011.
- Raport CBOS BS/22/2007, *Między młodością a starością*, Warszawa, luty 2007 r.
- Raport CBOS BS/2/2010, *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*, Warszawa, styczeń 2010 r.
- Raport CBOS BS/40/2012, *Opinie o podniesieniu wieku i zmianach w systemie emerytalnym*, Warszawa, marzec 2012 r.
- Raport CBOS BS/157/2009, *Polacy wobec ludzi starych i własnej starości*, Warszawa, listopad 2009 r.
- Raport CBOS BS/160/2009, *Sytuacja ludzi starszych w społeczeństwie – plany a rzeczywistość*, Warszawa, grudzień 2009 r.
- Raport z badań postaw wobec wolontariatu 50+*, Akademia Rozwoju Filantropii, Regionalne Centrum Wolontariatu w Elblągu, luty 2007 r.
- Stop dyskryminacji ze względu na wiek. Co wiemy o dyskryminacji ze względu na wiek? Głos ekspertów, doświadczenia osób starszych*, Akademia Rozwoju Filantropii, Warszawa 2005.
- B. Ziębińska, *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. J. Sztumskiego, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Wydział Nauk Społecznych, 2007.